

Wat weet Vilar van de Spaanse Burgeroorlog ? *

P.H.H.VRIES

INLEIDING

Toen ik dit boek aanschafte, bespeurde ik bij mijzelf, ondanks mijn zeer grote belangstelling voor het onderwerp, aanvankelijk toch een zekere aarzeling. "Valt er over die burgeroorlog nog iets origineels te vertellen?", zo vroeg ik mij af. Er zullen op dit terrein ongetwijfeld nog allerlei interessante monografieën kunnen verschijnen, maar heeft het nut om wéér een algemeen overzicht te schrijven en te lezen? Is niet reeds lang de fase van de dalende meeropbrengst ingetreden? De faam van de auteur, één van de beroemste hispanisten ter wereld, maakte me weer nieuwsgierig. Hoe zou een zo befaamd Annales-historicus een dergelijke "gebeurtenis" beschrijven en analyseren? Bij nadere beschouwing leek het mij ook niet zo vreemd, dat er weer een overzichtswerk is verschenen. Er bestaat inderdaad al een groot aantal van dergelijke werken. Historici hebben echter, vooral het laatste decennium, zoveel nieuw en andersoortig onderzoek verricht, dat een nieuw handboek geenszins zo overbodig is als het in eerste instantie wellicht lijkt. De geringe omvang van het boek, de prijs ervan en het feit, dat het in de doorgaans informatieve reeks *Que sais-je?* is verschenen, gaven de definitieve doorslag.

Mijn aanvankelijke aarzeling bleek al snel volledig ongegrond. Vilar geeft in de zeer geringe hem toegemeten ruimte een werkelijk voortreffelijk overzicht. Dit boek biedt een bewonderenswaardig heldere en beknopte synthese. De auteur doet de complexiteit van zijn onderwerp geen geweld aan, maar brengt haar juist naar voren en verwerkt daarbij de resultaten van

* Een overzicht naar aanleiding van Pierre Vilar, *La guerre d'Espagne*. (Parijs 1986) Uitgegeven in de reeks *Que sais-je ?* Er bestaat ook een Spaanse versie van dit boek, idem, *La guerra civil española*. (Barcelona, 1986) Uitgegeven in de reeks *Crítica* van Grijalbo. Deze bespreking is gebaseerd op de Spaanse versie en verwijst daar ook naar.

recent onderzoek op bekwame wijze. Het gevaar dat iedere schrijver van een handboek bedreigt, namelijk dat hij een te ongenueanceerd en simplificerend of juist een te feitelijk en gedetailleerd beeld geeft, weet hij vrijwel overal te omzeilen.

In een bepaald opzicht is dit boek zelfs "verraderlijk" helder en eenvoudig. De lezer zou bijna vergeten, dat het gebaseerd is op een zeer omvangrijke literatuurstudie en de neerslag vormt van een moeilijk proces van selecteren, afwegen, interpreteren en ordenen. Het ontbreken van noten en literatuurverwijzingen versterkt de indruk, dat Vilar moeiteloos weergeeft "wie es eigentlich gewesen" nog. De samenhang tussen geschiedvorsing en geschiedschrijving onttrekt zich geheel aan het oog van de lezer. Hoewel dat soms te betreuren valt, is het gezien aard en opzet van de reeks wellicht niet te vermijden geweest.

Hoe ordent en presenteert Vilar de informatie die hij wil overdragen? Hoe creëert hij uit een massa gegevens die niet te overzien valt, een overzichtelijk beeld? Het boek bestaat uit zes hoofdstukken, waarin hij de volgende onderwerpen behandelt: Oorzaken en achtergronden van de oorlog(I), De pronunciamiento¹ en de krachtsverhouding tussen de twee kampen (II), Het verloop en het einde van de strijd (III), De politieke ontwikkelingen (IV), De economische, sociale, ideologische en culturele ontwikkelingen (V), Enige discussiepunten (VI).

De auteur verwaarloost geenszins het evenementiële "toevalige"element, dat zeker in het uiterst verwarde begin van de strijd zo'n grote rol speelde. Vooral in de hoofdstukken II en III komt dat ruimschoots aan de orde. Ook in zo'n chronologische,evenementiële beschrijving blijkt, dat Vilar over een scherpe blik en een goede pen beschikt. Kracht en waarde van het boek liggen mijns inziens echter vooral in de analyse van de economische, sociale, politieke en mentale achtergronden van het conflict en van de ontwikkelingen op die terreinen. Het bloed van de oude Annales-meester kruipt hier waar het niet gaan kan. Waar mogelijk relateert hij evenementen aan hun conjuncturele en structurele achtergrond en geeft de wisselwerking daartussen aan. Ik zal mij in deze bespreking beperken tot Vilars poging om op deze wijze uit de splinters

van het in de wetenschap inmiddels geheel vergruisde beeld van de Spaanse Burgeroorlog een nieuw, zij het uiteraard aanmerkelijk "gecompliceerder", beeld te creëren.

TWEE SPANJES? DE ACHTERGRONDEN VAN HET CONFLICT

De Spaanse Burgeroorlog is onlangs in een afschuwelijk slecht boek een "passionate war" genoemd². De interpretaties van dit conflict, vaak door direct betrokkenen, zijn dikwijls niet meer dan ideologisch bepaalde stellingnames en zitten vol waardeoordelen en sjablonen. Debatten erover krijgen al snel een politieke of morele strekking. De verbeterheid en verblindheid waarmee de strijd werd uitgevochten, vinden we in de historische discussie erover terug. De literatuur over de Spaanse Burgeroorlog, die een werkelijk onvoorstelbare omvang heeft aangenomen, biedt hierdoor vaak eerder de aanblik van een ideologisch slagveld dan van een poging tot wetenschappelijke analyse. Het gevoel van betrokkenheid komt het kritisch oordeel lang niet altijd ten goede.

Voor al in meer populaire beschouwingen schetste men gaarne (en vaak doet men dat daar nog) in felle kleuren een conflict tussen twee Spanjes, waarvan dan, afhankelijk van de eigen overtuiging, het ene "goed" en het andere "slecht" is. Duidelijke tweedelingen genoten de voorkeur. Men schilderde een strijd tussen het volk van boeren en arbeiders en een reactionaire klik van grootgrondbezitters, kapitalisten, militairen en clerus. De scheidslijnen werden precies tussen diverse sociaal-economische groeperingen en beroepsgroepen gelegd. Voorstanders van meer regionale autonomie stelde men tegenover de verdedigers van de door Castilië gedomineerde eenheidsstaat. Ook op het terrein van de religie trok men de scheidslijn strak. Gelovigen streden tegen "ongelovigen" (een geliefde aanduiding voor degenen die vaak alleen maar de rol van kerk en religie in de maatschappij wilden terugdringen). Wanneer deze tweedeling de werkelijkheid te duidelijk geweld aandeed, bijvoorbeeld in het geval van de gewapende conflicten binnen het Republikeinse kamp in mei 1937, creëerde men gewoon een nieuwe scherpe tweedeling, anarchisten versus communisten, erbij. Deze tweedeling heeft in linkse kringen zelfs meer dan elke andere tot de verbeelding gesproken en tot een slepende

historiografische broedertwist geleid.

Dat zo snel na de burgeroorlog de Tweede Wereldoorlog uitbrak, heeft de neiging in tweedelingen en sjablonen te denken geenszins verminderd. De Spaanse Burgeroorlog is wel de eerste veldslag van de Tweede Wereldoorlog genoemd. Voor velen lijkt dat aanleiding om dit conflict dan ook maar geheel in het licht van die wereldoorlog te gaan interpreteren. Het optreden van Duitsers en Italianen in de Spaanse arena krijgt zeer veel aandacht, evenals dat van de Russen. Het grote aantal intellectuelen en artiesten in de Internationale Brigades staat er borg voor, dat de rol van deze eenheden en daarmee van de internationale communistische strijd tegen het fascisme zeker niet is onderbelicht. In diverse boeken lijkt de Spaanse Burgeroorlog een conflict dat bij toeval op Spaanse bodem werd uitgevochten en waarin min of meer verdwaalde Spanjaarden slechts een ondergeschikte figurantenrol speelden.³ Vanuit die aandacht voor de erop volgende wereldoorlog schildert men de interne Spaanse strijd des te gemakkelijker af als een botsing tussen democratie en fascisme of communisme en fascisme. Het Franquistische regime, dat zelf steeds een strakke scheiding aanbracht tussen "goeden" en "slechten" en dat door de archieven potdicht te houden nader onderzoek zeer bemoeilijkte, droeg er zeker niet toe bij die neiging in sjablonen te denken te doen verdwijnen.

Welk beeld stelt Vilar in de plaats van al deze, vooral buiten vakkringen nog levende, manicheïstische interpretaties? Zoals voor de hand ligt, begint hij met een analyse van de achtergronden van de strijd en van de eraan ten grondslag liggende tegenstellingen. Hij wijst hierbij op sociale, regionale en religieuze "desequilibria". Meteen valt op hoe gecompliceerd de situatie in Spanje aan de vooravond van de burgeroorlog was. De verkiezingsuitslag van februari 1936 - 33 procent van de kiesgerechtigden stemde links, 33 procent rechts, 4 procent centrum en de rest onthield zich van stemming- vormt al een duidelijke aanwijzing dat het niet aangaat in het toenmalige Spanje een kleine "rechtse" klik tegenover een brede, "linkse" volksmassa te stellen.

Zo is er bijvoorbeeld in het geheel geen sprake van een homogene groep boeren die zich *en bloc* aan één zijde schaart in het conflict. Landarbeiders in Zuid-Spanje en "minifundistas" in Galicië waren links en kozen in de strijd de kant van de wettigeregering, voorzover ze daar tenminste de kans toe kregen. De boerenbevolking in Oud-Castilië en León vormde daarentegen juist een bolwerk van traditionalisme. In deze streken bepaalden kleine boeren-eigenaars het beeld en waren het katholieke geloof en het gezag van de Katholieke Kerk diep geworteld. Zij vielen dan ook vrijwel zonder slag of stoot in handen van de opstandelingen.

In Catalonië met zijn sterke autonomie-beweging vonden de ideeën van de opstandelingen weinig weerklank en stonden de militairen vrijwel alleen. In Baskenland echter, in de ogen van velen toch bij uitstek een "anti-fascistisch" gebied (Gernika!) met een zeer sterk streven naar autonomie, kozen alléén de provincies Vizcaya en Guipúzcoa de zijde van de regering. Hoewel zij altijd veel moeite hadden gehad en nog hadden met de politiek van de centrale regering in zake kerk en religie, voelden veel Basken in deze provincies uiteindelijk toch meer voor de opvattingen en idealen van die regering, dan voor die van de opstandelingen. De laatsten zouden immers, in tegenstelling tot de centrale regering, nooit een Baskische autonomie en een democratische bestuursvorm toestaan. In de twee andere Baskische provincies, Alava en Navarra - overigens slechts gedeeltelijk "Baskisch" - werden echter al vanaf 1931 voortdurend complotten tegen de Republiek gesmeed.⁴ Waarschijnlijk was de steun voor de opstand onder de bevolking nergens zo groot als juist hier. Al vóór het uitbreken van die opstand hadden de carlisten meer dan 8.000 gewapende vrijwilligers, vooral gerecruteerd onder kleine boeren, ter beschikking van de rebellen gesteld. Naast deze parate troepen hadden zij nog een grote reserve-macht achter de hand. Deze strijders voor god en vaderland, die zich ook tegen hun Baskische "broeders" keerden, hoorden tot de beste en meest fanatieke manschappen aan de zijde der opstandelingen. De Basken, vaak beschouwd als de grote bestrijders van Franco en als diegenen die het zwaarste door diens re-

pressie getroffen zijn, gaan er mijns inziens ook zelf wel erg licht aan voorbij, dat zij zich in twee provincies vaak zeer ambivalent ten opzichte van de Republiek hebben opgesteld, terwijl twee andere "Baskische" provincies haar zelfs uitgesproken vijandig gezind waren.

Op het gebied van de religie zijn de scheidslijnen inderdaad vrij duidelijk, hoewel het erg overtrokken is om van een strijd tussen gelovigen en ongelovigen te spreken. De meeste aanhangers van de Volksfrontregering waren, afgezien wellicht van sommige anarchisten, veel meer anticlericaal dan anti-katholiek, terwijl de Basken die zich uiteindelijk achter die regering schaalden, juist vaak streng katholiek waren. In het kamp van de opstandelingen bevonden zich talloze personen die er nog nooit met veel geestdrift blijk van hadden gegeven een katholieke levensovertuiging te bezitten. Vilar relativeert de rol van het geloof in het ontstaan van het conflict en beweert, dat het voor velen eerder als een symbool fungeerde, dan dat het op zichzelf een causale factor vormde. Voor hem is de strijd vooral een klassenstrijd. Waar de opstandelingen begrippen als "geloof" of "vaderland" gebruiken, is hij geneigd steeds "klasse" in te vullen. Religie associëerde men in het Republikeinse kamp zeer gemakkelijk met traditie, achterlijkheid en een machtige conservatieve clerus; de tegenpartij associëerde pogingen om de positie van geloof en kerk te wijzigen al snel met communisme of anarchie en daarmee met het einde van het "echte" Spanje.

Spanje vormde zo een vat vol tegenstellingen en conflicten, die tot tal van gewelddadige botsingen aanleiding gaven. Vilar betwijfelt overigens of na februari 1936, toen de Volksfrontregering gevormd werd, de conflicten en het geweld echt zo sterk toenamen als wel beweerd is. Nog voor de oorlog met de wapens uitbrak, was immers de propadanda-oorlog al in volle gang. De berichtgeving was vaak uiterst onbetrouwbaar en had daarbij meer ten doel de tegenpartij in een kwaad daglicht te stellen dan informatie te verschaffen. Waarschijnlijk was nog nooit de rol van pers en media zo groot geweest als in deze burgeroorlog. Een relatief klein conflict trok een ongekend

groot aantal toeschouwers. De opvatting dat de strijd in Spanje geen gewone burgeroorlog was, maar een botsing tussen twee wereldbeschouwingen die in heel de wereld tegenover elkaar zouden komen te staan, was wijd verbreid en zou door de berichtgeving slechts versterkt worden. Men zag Spanje graag als het slagveld van de wereld. Wat daar gebeurde, vormde een voorafschaduwing en symbool voor datgene wat de wereld te wachten stond, een "world-war in miniature"⁵.

In Spanje, en meer nog daarbuiten, nam de hoeveelheid informatie en desinformatie, berichtgeving en propaganda een ongekende omvang aan. Het vermogen van pers en media om op dit slagveld der ideologieën nieuws te "creëren", en gebeurtenissen op te blazen tot bijna mythische dimensies werd ten volle uitgebuit. Zoals dat thans in kringen van Annales-historici gebruik is, wijst Vilar voortdurend op de grote rol van wat hij "l'imaginaire" noemt, de symboolfunctie van bepaalde gebeurtenissen en de wijze waarop mensen bepaalde gebeurtenissen interpreteren. Mentaliteiten en de wijze waarop evenementen binnen een bepaalde mentaliteit een specifieke, symbolische functie kunnen krijgen, nemen in zijn betoog een grote plaats in. De symbolische waarde die men aan een gebeurtenis kon of wilde hechten en het beeld dat men er zich van vormde, waren vaak veel doorslaggevend dan het "wie es eigenlijk gewesen". De Spaanse Burgeroorlog krijgt, zoals ook Vilar benadrukt, de gedaante van een epos vol symboliek en pakkende beelden. Wie denkt bij de Spaanse Burgeroorlog niet aan brandende kloosters en kerken, het "no pasarán" van de verdedigers van Madrid, het beleg van het Alcázar in Toledo, geestelijken die de fascistengroet brengen, Gernika of de meidagen in Barcelona?

VAN PRONUNCIAMIENTO NAAR INTERNATIONAAL CONFLICT

Plannen om "orde op zaken" te stellen, werden in kringen van militairen en rechtse burgers al sinds 1931 gesmeed. Voor anarchisten en geestverwanten was de Republiek nooit meer dan een zwakke voorafspiegeling geweest van de ideale samenleving die zij er voor in de plaats zouden stellen na hun sociale revolutie. Een traditie van gemakkelijke pronunciamientos aan de ene kant vond haar spiegelbeeld in een levend, revolutionair bewust-

zijn en de droom van een snelle sociale revolutie aan de andere kant. In deze geladen sfeer greep in juli 1936 een deel van het leger, gesteund door zijn handlangers, naar de macht.

Wat de zoveelste pronunciamiento had moeten worden, werd een lange burgeroorlog. Hoe is dat te verklaren? Ook hier voert Vilar ons weer bekwaam door het Spaanse labyrint. In linkse kringen bestaat de neiging het mislukken van die greep naar de macht toe te schrijven aan het heroïsche en massale verzet van "het volk". Zonder ook maar iets aan die heroïek of massaliteit af te doen, wijst Vilar op een gegeven dat door links en rechts in een gezamenlijk streven goed en kwaad strikt gescheiden te houden vaak onderbelicht wordt, namelijk de zeer grote interne verdeeldheid van leger, ordetroepen en politie. Deze bewa-
pende overheidsdienaren vormden niet de eensgezinde redders van het "goede" Spanje, zoals rechtse militairen en leden van de politie na Franco's zege gaarne deden voorkomen en evenmin waren zij het willoze werktuig van de reactie, zoals men in linkse kringen vaak suggereert. Ongeveer de helft van leger, ordetroepen en politie koos in juli 1936 (nog?) niet de zijde van de opstandelingen. Het is onmiskenbaar, dat de beste troepen en het voor de oorlogvoering onmisbare middenkader grotendeels in opstand kwamen. De centrale regering was echter niet weerloos. Hierbij moeten we wel aantekenen, dat zeer veel beroepsmilitairen die min of meer toevallig in het Republikeinse kamp waren beland, niet betrouwbaar waren of in elk geval niet werden vertrouwd. Wanneer de opstand onder de gewapende eenheden algemeen zou zijn geweest, zouden bevolking en regering niets hebben kunnen uitrichten. De gang van zaken in bijvoorbeeld Zaragoza en Sevilla illustreert dit.

Na een aantal dagen van opperste verwarring bleek dat de greep naar de macht mislukt was. Er ontstond nu min of meer een patstelling. Als gevolg van "toevallige" krachtsverhoudingen verschenen de contouren van twee Spanjes, die slechts gedeeltelijk samenvielen met de twee Spanjes van vóór de coup. Grote delen van Andalusië en Galicië gingen al zeer snel voor de Republiek verloren. Toch zag de situatie er voor de rebellen niet rooskleurig uit. De zeer snelle en efficiënte hulp van Duitsland en Italië, die overigens pas ná 18 juli werd gevraagd, en

de vaak vergeten steun van Portugal brachten uitkomst. Internationale tegenstellingen gingen nu de interne situatie sterk medebepalen en het zicht erop nog meer vertroebelen.

Toen ook de Sovjet-Unie, waarmee de Republiek niet eens diplomatieke betrekkingen had onderhouden, zich in het conflict mengde, werd het des te gemakkelijker de opstand als een strijd tegen het internationale communisme voor te stellen en zo te rechtvaardigen. Franco cum suis hadden al van meet af aan verkondigd, dat zij Spanje wilden redden uit de handen van de goddeloze communisten. Hun strijd was een kruistocht. De Spaanse diplomaten in het buitenland, die vrijwel allemaal de opstand steunden, deden hun uiterste best dit beeld verder te verbreiden. Dit alles droeg ertoe bij, dat de Republiek door de regeringen van de westerse democratieën gemakkelijk in de steek kon worden gelaten. Vooral Engeland moet het op dit punt bij Vilar ontgelden. In feite steunden zij de opstand zelfs door een politiek van non-interventie te gaan voeren en te blijven verdedigen, terwijl deze door Franco's bondgenoten volkomen aan hun laars werd gelapt.

De Spaanse Volksfrontregering was toch al steeds met argusogen bekeken. Toen zij na het uitbreken van de opstand niet alleen haar macht verloor in gebieden waar de opstandelingen succes boekten, maar bovendien in haar eigen territorium door tallozen genegeerd werd, slonk haar internationale aanzien nog meer. De uiteraard breed uitgemeten "revolutionaire" excessen in het begin van de burgeroorlog versterkten alleen maar het beeld van het Republikeinse Spanje als een gebied waar het verkrachten van nonnen en het plunderen van kloosters geliefde en gesanctioneerde bezigheden waren.

De meest voor de hand liggende bondgenoot, Frankrijk, was intern verdeeld en bood slechts af en toe en mondjesmaat hulp. De Franse regering wilde zich in elk geval niet vervreemden van Engeland met zijn conservatieve regering, die nog veel tezughoudender was en waarschijnlijk zelfs meer sympathie koesterde voor de opstandelingen dan voor de republikeinse regering. De Sovjet-Unie wilde de Republiek wel steunen, wanneer dat maar niet te veel argwaan en ergernis opriep bij de westerse democratieën waar men juist een goede relatie mee wilde opbouwen.

Zij wilde mede daarom niets weten van allerlei revolutionaire experimenten in Spanje.

HET NATIONALISTISCHE EN HET REPUBLIKEINSE SPANJE : EENHEID VERSUS VERDEELDHEID ?

Vilar besteedt veel aandacht aan de buitenlandse interventies en wijst voortdurend op het belang van de internationale context waarbinnen het conflict zich afspeelde. Hij verliest echter geenszins uit het oog dat het een Spaanse oorlog betreft. Het is misleidend de Spaanse Burgeroorlog voornamelijk te beschrijven in het licht van de internationale tegenstellingen tussen fascisme en communisme of democratie en communisme. Het denken in termen van fascisme en communisme doet ook geen recht aan de interne verhoudingen in Spanje bij het uitbreken van de strijd. De aanhang van zowel communistische als fascistische groeperingen was toen nog zeer klein.⁶ Aanvankelijk was er zelfs geen sprake van een conflict tussen welke homogene blokken dan ook. Hoewel dat voor de opstandelingen minder gold dan voor hun tegenstanders, werden beide partijen, zeker in het begin van het conflict, evenzeer bijeengehouden door wat men niet, als door wat men wel wilde.

Aan de zijde van de opstandelingen schaalden zich bijvoorbeeld militairen, falangisten, carlisten, aanhangers van het C.E.D.A., monarchisten et cetera, die geenszins allen dezelfde idealen nastreefden. Franco wist zich echter al snel via een combinatie van behendigheid, verdiensten en geluk een onaanastbare positie te verwerven en een eenheid op te leggen. Hij had de beste troepen en beschikte over een goede staat van dienst. Hij was het vooral die de buitenlandse steun ontving en successen boekte. Een aantal belangrijke politici die eventueel een bedreiging voor zijn alleenheerschappij hadden kunnen vormen, was van het toneel verdwenen. Calvo Sotelo, een van de voormannen van rechts Spanje, was 13 juli 1936 vermoord, Gil Robles' CEDA was sterk verdeeld en verzwakt. Sanjurjo, aangewezen als leider van de opstand, verongelukte, terwijl José Antonio Primo de Rivera, hoofd van de Falange, al gevangen zat en door de regering ter dood veroordeeld en gevonnist

werd.

In feite echter was Franco's positie, al vanaf het moment dat de opstandige militairen hem als hun leider hadden aangewezen, onaantastbaar geworden. Die militairen vormden immers verreweg de machtigste en meest hecht georganiseerde van alle groeperingen die aan het conflict -aan beide zijden- deelnamen. Op dit gegeven had Vilar wat meer nadruk mogen leggen. Er bestond óók in het nationalistische kamp onenigheid, maar die werd door Franco snel en resoluut onderdrukt. Hedilla, de nieuwe leider van de Falange, stopte hij in het gevang toen deze weigerde met zijn beweging op te gaan in een eenheidspartij. (Onder Franco's leiding wel te verstaan!) Fal Conde, leider van de carlisten, werd door hem verbannen. Dit alles bedreigde echter nooit werkelijk de eenheid en stond het voeren van de oorlog niet in de weg. Het winnen van die oorlog had absolute prioriteit. Aangezien eenheid en eensgezindheid onder Franco de beste uitzichten boden op de overwinning, onderwierp, bijna zonder uitzondering, iedereen zich aan de caudillo. In de ogen van Vilar was Franco een weinig charismatisch en sluw opportunist, die bereid was zijn volgelingen elk wat wils te bieden zo lang zijn positie maar geen gevaar liep. Hij omschrijft hem als berekend, zelfs weifelend en besluiteloos, maar zeer autoritair en zonder mededogen wanneer hij dat voor het behoud van zijn macht en de vernietiging van zijn vijanden nodig achtte.

De vraag hoe Franco's regime omschreven moet worden, is onder historici en beoefenaren van de sociale wetenschappen steeds voorwerp van discussie geweest. Vilar erkent volmondig dat zowel de persoon van de caudillo, als het regime waarvan hij bijna veertig jaar lang onbetwist leider was, specifiek "Spaanse" trekken hadden. Hij vindt het echter weinig bevredigend op grond daarvan over "caudillismo" te spreken. Aanduidingen zijn er voor Franco's regime genoeg, naast het genoemde "caudillismo"; "militaire dictatuur", "nationaal-syndicalisme", "nationaal-katholicisme", de na 1943 in Franquistische kring geliefde omschrijving "organische democratie" et cetera. Vilar geeft zelf de voorkeur aan de term "fascistisch". De Franquisten noemden zichzelf alleen tussen 1940

en 1943 openlijk fascistien. Ten tijde van de burgeroorlog staken zij uiteraard niet veel tijd en energie in het formuleren van een eigen, uitgewerkte ideologie. Desalniettemin is Vilar van mening dat al tijdens de oorlog de fascistische oriëntatie van het nieuwe regime zeer duidelijk aanwezig was. Hoe zou je een regime anders moeten noemen, dat kapitalisme en marxisme verwerpt, zonder echter het privé-bezit van de produktiemiddelen af te schaffen, dat slechts één partij kent, en dat de gehele samenleving ondergeschikt wil maken aan "staat" en "natie".

Hoewel discussies over de vraag of een bepaald verschijnsel nu echt x of juist y genoemd moet worden in mijn ogen pure tijdverspilling zijn, geloof ik, dat Vilar het zicht op een aantal specifieke trekken van de Spaanse situatie wel erg belemmert door voor deze aanduiding te kiezen. Afgezien van de toch wel zeer specifieke rol van de kerk in Franco's regime, zou ik hier slechts op het volgende willen wijzen: er was in Spanje geen sprake van een fascistische massa-beweging die de macht veroverde, vervolgens de samenleving aan zich onderwierp en daarbij het leger aan haar kant kreeg of, waar nodig, zilverde. In Spanje veroverde het leger de macht en gebruikte daarbij de op zich onbetekenende fascistische beweging voornamelijk als politieke arm. Franco en het leger bezaten de macht, de fascistien dienden slechts als politiek "uithangbord" en werden, zoals we gezien hebben, volledig door Franco gemanipuleerd en aan hem ondergeschikt gemaakt.⁷ De Falange werd met allerlei traditioneel-conservatieve groeperingen samengevoegd en haar eigen ideologie werd steeds meer naar de achtergrond gedrongen. Dit lijkt mij althans een relevant verschil met de situatie in Duitsland en Italië. Ideologisch gezien was het franquisme eerder autoritair-reactionair dan fascistisch. De machtsbasis ervan vormden leger, grootgrondbezitters en "Finanzkapital", en niet de groepen die de ruggegraat van fascistische bewegingen en regimes elders vormden.

De verdeeldheid en de conflicten binnen de gelederen van de Republikeinen hebben altijd veel meer aandacht gekregen dan die in het kamp van de tegenpartij. Of die verdeeldheid aan-

vankelijk ook werkelijk veel groter was, is nog maar de vraag. Ook in het kamp van de opstandelingen bestonden talloze tegenstellingen maar hier werd de eenheid als het ware afgedwongen en daarna in feite volkomen geaccepteerd. Dat laatste nu is in de Republiek nooit het geval geweest. Er is nooit een hechte linkse eenheid ontstaan, althans niet een die als zodanig werd beleefd. Sfeperende conflicten en onderling wantrouwen bleven het beeld beheersen, zonder dat bepaalde personen of groepen hun wil absoluut konden opleggen en zonder dat een centraal gezag volkomen aanvaard werd. De kloof tussen bepaalde partijen werd nooit overbrugd.

Het effect van die onderlinge verdeeldheid op het verloop van die strijd is ongetwijfeld groot geweest. Het lijkt mij echter overdreven om, zoals wel gebeurt, de uiteindelijke nederlaag van de Republiek aan die verdeeldheid te wijten. Het grote probleem in de strijd tegen de opstandelingen werd naar mijn mening niet zozeer gevormd door de organisatievorm van het leger (milities of regulier leger), of door de gemotiveerdheid van de troepen, maar door de slechte bewapening en het gebrek aan opleiding en ervaring van de soldaten. De opstandelingen beschikten over de elite-eenheden van het reguliere leger. Zij waren vaak beter getraind, meer ervaren en konden vaak dankzij buitenlandse hulp over méér en modernere wapens beschikken. Bovendien vocht een groot aantal buitenlandse troepen aan hun zijde. Op basis daarvan valt te betwijfelen of zelfs een eendrachtige, heroïsche strijd de Republiek aan een overwinning had kunnen helpen. Eensgezindheid, heldenmoed en fanatisme alleen zijn niet toereikend om vliegtuigen en zwaar geschut tegen te houden. Vilar maakt in zijn tekst wel voldoende duidelijk, dat hij de verdeeldheid onder de Republikeinen zeer nadelig acht en eveneens, dat de wijze waarop de anarchisten oorlog wisten te voeren hem allerm minst aanspreekt. Of echter een eensgezinde oorlogsvoering naar communistische snit een overwinning van de fascistten had kunnen verijdelen, daarover laat hij zich niet uit.

Wanneer die verdeeldheid ter sprake komt, gaat de aandacht vrijwel altijd uit naar de strijd tussen anarchisten en commu-

nisten. Vilar wijst er op, dat de verhouding tussen de "regeringen" van allerlei regio's en de centrale regering evenmin zonder problemen was. Een groot deel van Baskenland viel al direct in handen van de opstandelingen, waardoor de rest, dat de strijd tot juni 1937 volhield, van het overige republikeinse gebied werd afgesneden. Dit maakte de communicatie en samenwerking toch al niet gemakkelijk. Deze situatie werd verergerd door het feit dat de Basken steeds angstvallig waakten over hun militaire autonomie en dus zelfstandig in Baskische eenheden, onder Baskisch opperbevel, wilden vechten. Een echte integratie van legers kwam ten gevolge daarvan nooit tot stand.

De Catalaanse regering en zeker de Catalaanse anarchisten beschouwden de centrale regering in veel gevallen eerder als een bedreiging of zelfs een vijand, dan als een bondgenoot. In Aragón bestond tot 1937 een door anarchisten gedomineerde Raad van Aragón, die vrijwel geheel autonoom functioneerde. Ook Asturias kende een eigen raad, die zich zelfs rechtstreeks tot de Volkenbond richtte. Vilar laat duidelijk blijken dat zo'n versnippering van macht midden in een oorlog hem weinig doeltreffend lijkt.

COMMUNISTEN VERSUS ANARCHISTEN: TWEESPALT IN HET REPUBLIKEINSE KAMP

De meeste pennen zijn echter in beweging gebracht door dat conflict tussen communisten en anarchisten en hun respectievelijke geestverwanten. Het debat spitst zich doorgaans toe op de situatie in Catalonië en Aragón. Dit is ook bij Vilar het geval. De macht van andere partijen en groeperingen werd in deze gebieden sterk aangetast. Een deel van hun aanhang ging over naar communistische organisaties. Wanneer dat niet het geval was, oriënteerde men zich in elk geval sterk op het beleid van de communisten. Die werden het speerpunt van de strijd tegen de revolutionaire activiteiten en doelstellingen van CNT-FAI, POUM en "linkse" socialisten.⁸

De socialisten die, georganiseerd in PSOE en UGT, bij het uitbreken van de burgeroorlog het grootste machtsblok vormden en ook tijdens die oorlog steeds een centrale positie in de regering innamen, raakten intern steeds meer verdeeld tussen een

linker- en een rechtervleugel. In die linkervleugel bestond vaak een zekere sympathie voor de opvattingen van de anarchisten en was men niet principieel afkerig van samenwerking met hen. Al was het maar omdat men voor opvattingen en optreden van de communisten nog veel minder waardering had en elders steun zocht. De rechtervleugel zat veel meer op de lijn van de communisten. Deze vleugel kreeg in de socialistische gelederen duidelijk de overhand toen Negrín in 1937 de opvolger van Largo Caballero werd als president van de regering. In veler ogen liep Negrín zozeer aan de leiband van de communisten dat men hem wel "de man van Moskou" noemde. Vilar neemt hem in dit opzicht in bescherming. Waren de communisten en hun geestverwanten niet de enige betrouwbare en standvastige bondgenoten in de strijd? De jongerenorganisatie van de socialisten was al in april 1936 met die van de communisten gefuseerd en tot de Kominintern toegetreden, evenals de PSUC die we zonder enig bezwaar als de communistische partij van Catalonië kunnen betitelen. Dit alles leidde in combinatie met de sterke groei van de PCE er toe, dat in feite van een eigen socialistische politiek en een eigen socialistisch gezicht nauwelijks meer sprake kon zijn. De socialisten waren verdeeld, hun organisaties vaak "uitgehold" of overgenomen, eigen visie en beleid ontbraken. Deze op papier, zeker kwantitatief gezien, zo machtige groep speelde geen zelfstandige rol van betekenis meer.

De positie van links-republikeinen en links-liberalen werd, evenals die van socialisten die zich in anarchistische of communistische organisaties niet thuisvoelden, weinig benijdenswaardig. Een keuze tussen fascisme, anarchisme en communisme (hoe "verwaterd" dan ook !) was voor hen weinig aantrekkelijk, maar moeilijk te vermijden. Vreemd genoeg krijgen, óók bij Vilar, deze burgerlijk-linkse groepen nauwelijks aandacht. Ik denk dat men de rol van deze middengroepen over het algemeen nog steeds te zeer bagatelliseert, hoewel de neiging de Spaanse Burgeroorlog als een conflict tussen het volk en de oligarchie voor te stellen, afneemt. Het valt niet te ontkennen, dat deze groepen de Republiek mogelijk hebben gemaakt, er mede zorg voor hebben gedragen dat zij in juli 1936 niet meteen volledig ten onder ging en doorgaans tot het bittere eind voor haar hebben gestre-

den. Dat zij wellicht niet dezelfde idealen en opvattingen koesterden als "echt" linkse groepen, mag geen aanleiding zijn dan maar geen aandacht aan hen te schenken of hen alléén maar als rem op de revolutie af te schilderen.

De communistische organisaties konden als toevluchtsoord dienen voor allerlei groepen en individuen die doorgaans zeer weinig affiniteit voor het communisme voelden, omdat zij een allesbehalve revolutionair-communistisch beleid voorstonden. Over sociale revolutie, in welke vorm dan ook, repten zij niet of slechts uiterst terughoudend. Zij stelden het winnen van de oorlog centraal, wilden daarom een sterk en efficiënt leger van beroepsmilitairen, een sterk centraal gezag en een bureaucra-tisch apparaat.

De communisten vormden de strakst georganiseerde groepering in het Republikeinse kamp, waren zeer "machiavellistisch" ingesteld en konden dankzij de steun van de Sovjet-Unie aan de Repu-bliek hun positie versterken. Zij vreesden dat een sociale re-volutie, zoals de anarchisten die nastreefden en reeds gedeelte-lijk verwezenlijkt hadden, het imago van de Republiek in het buitenland geen goed zou doen. Een anarchistisch Spanje zou de westerse democratieën slechts in hun anti-linkse vooroordelen stijven. Een anarchistische-sociale revolutie zou trouwens het efficiënt voeren van de oorlog volgens hen onmogelijk maken. Wanneer de Spaanse communisten al aan een sociale revolutie dachten, hadden ze bovendien een heel ander soort revolutie voor ogen. De strijd die in Spanje gaande was, stelden zij gaar-ne voor als een burgerlijke revolutie, een strijd vóór de bur-gerlijk-democratische vrijheden tégen het fascisme. De Russen, die uiteraard een zeer groot stempel op het doen en laten van de Spaanse communisten drukten, gaven de voorkeur aan een Spanje dat niet fascistisch of anarchistisch was en dat gere-geerd werd door een regering die hen goedgezind was en voor de democratieën acceptabel. Een regering van te uitgesproken link-se signatuur was daarom niet wenselijk.

Het is interessant na te gaan, hoe Vilar als marxist deze controversen tussen anarchisten en communisten behandelt. Een ding valt hierbij al meteen op. Hij lijkt de standpunten en ge-dragingen van beide partijen alleen maar vanuit het oogpunt van

doeltreffendheid en consistentie te beschouwen. Dat de communisten allerlei principes (tijdelijk ?) overboord zetten, lijkt hem niet te deren. De "Stalinistische" wijze waarop anarchisten en aanhangers van de POUM, vooral na mei 1937, gedwarsboemd, belasterd en vervolgd zijn, wordt nergens expliciet besproken en in een context geplaatst. De kadaverdiscipline, de manipulaties en de zuiveringen evenmin. Vilar lijkt hier even machiavellistisch als zijn Spaanse kameraden tijdens de burgeroorlog.

Hij spitst zijn bespreking op twee onderwerpen toe, namelijk de gebeurtenissen in mei 1937 en de vraag naar aard en succes van de collectivisaties. Wanneer hij de mei-gebeurtenissen bespreekt, wordt al snel duidelijk dat hij, hoewel hij dat nergens expliciet stelt, weinig heil ziet in de anarchistische "comiteocratie". Het begint met het relativeren van de feitelijke macht van de anarchisten. Zelfs in Catalonië was hun macht nooit absoluut en hadden zij nimmer de alleenheerschappij. Het gezagsapparaat van de regio zoals dat bestond, werd door hen nooit volledig weggevaagd. De gevestigde partijen en instituten bleven bestaan. Het "comunismo libertario" werd niet officieel uitgeroepen. Veel anarchisten worstelden met het ideologische dilemma of ze de sociale revolutie wel mochten decreteren en opdringen. Vilar suggereert dat hen daartoe gewoon de macht ontbrak en dat hun leiders dat ook wel inzagen. Zij hadden niet alleen te maken met degenen binnen Catalonië die weinig voor hun ideeën voelden. Daarnaast was er ook een centrale regering, die hen niet goed gezind was en de gang van zaken in Catalonië in toenemende mate weer naar haar hand wilde zetten. Bovendien was er dan nog de oorlog tegen de fascistten ! De speelruimte van de anarchisten was zeer beperkt.

Zij wisten trouwens volgens Vilar toch niet wat zij met "macht" moesten beginnen. Zij hadden geen constructieve visie op politiek. Vilar verwijt hen, dat zij niet werkelijk bestuurden, omdat ze dat niet konden of durfden. Communisten en mensen uit oude partijen en organisaties die dat wél konden en durfden, heroverden gestaag de feitelijke macht. Op het slagveld leverde de anarchistische aanpak volgens Vilar al evenmin veel op. Het stond succes eerder in de weg. Tijdens de gevechten in Barcelona tenslotte bleek ook, althans volgens Vilar, hoe wei-

felend en inconsistent het optreden van de anarchisten en hun geestverwanten was. Terwijl anarchistische leiders steeds een revolutionaire, krijgshaftige toon aansloegen, krabbelde een aantal van hen in mei terug. Anarchistische ministers riepen zelfs namens de centrale regering hun partijgenoten en aanhangers van de POUM op, de strijd te staken. Hiermee was de positie van de anarchisten en van de regionale regering van Catalonië ernstig verzwakt.

In de controverse tussen anarchisten en communisten neemt Vilar duidelijk stelling, al blijkt dat meer uit zijn kanttekeningen bij het optreden van de anarchisten, dan uit een expliciet partij kiezen vóór de communisten. Met betrekking tot de discussies over de collectivisaties is hij voorzichtiger. De vraag of die collectivisaties een succes waren, is om meerdere redenen zeer moeilijk te beantwoorden. De diverse linkse groeperingen verstonden, om te beginnen, reeds tijdens de burgeroorlog niet hetzelfde onder collectiviseren. Linkse socialisten dachten in termen van nationalisatie van de produktiemiddelen, terwijl anarchisten juist de socialisatie van produktiemiddelen en produkten fundamenteel achtten. De communisten en hun aanhang respecteerden het privé-bezit en voerden een zeer voorzichtig beleid. Hun gedachten gingen eveneens uit naar een soort nationalisatie der produktiemiddelen. Maar wel pas, wanneer de tijd daarvoor "rijp" was! In tegenstelling tot de indruk die nogal eens in anarchistische hoek gewekt wordt, zeten trouwens niet alleen anarchisten collectieven op. Uit gegevens blijkt, dat onder de 2213 geregistreerde en gelegaliseerde collectieven buiten Catalonië, Aragón en de Levante, zuivere CNT collectieven zelfs verre in de minderheid waren.⁹

De huidige stand van het onderzoek staat niet toe een algemeen oordeel te vellen over functioneren en aard van de collectieven. Het geringe aantal monografieën waarover wij beschikken, biedt onvoldoende basis voor een dergelijk oordeel. Gezien de aard en de omvang van het bronnenmateriaal zal de discussie erover wel nooit bevredigend afgerond kunnen worden. Vilar vraagt zich bovendien af, mijns inziens zeer terecht, of je uit het eventuele succes van één of een paar collectieven

kunt afleiden, dat het collectiviseren van de economie in grotere gebieden of zelfs een heel land eveneens tot goede resultaten geleid zou hebben. Het maakt wel enig verschil of je bijvoorbeeld in plaats van een klein dorp een grote stad of een leger van voedsel moet voorzien. Een antwoord op de algemene vraag of een gecollectiviseerde economie goed kan functioneren, zal men, dunkt mij, op basis van het Spaanse experiment nooit kunnen geven. Daarvoor waren de omstandigheden waaronder de sociale revolutie in Spanje plaatsvond te uitzonderlijk en te ongunstig.

ENIGE DISCUSSIEPUNTEN

Het laatste hoofdstuk in Vilars boekje is in mijn ogen het minst bevredigend. Hij bespreekt hier twee opzichzelf staande problemen, namelijk de aard en de omvang van repressie en terreur en de plaats van het conflict in Spanje in de internationale politieke verhoudingen. Zijn bespreking van dat laatste onderwerp levert geen nieuwe inzichten op, maar geeft evenmin aanleiding tot kritiek. Alleen komt ook hier weer duidelijk naar voren dat Vilar de rol van de Sovjet-Unie en haar optreden steeds zeer welwillend beoordeelt. Het optreden van de Russen was niet onbaatzuchtig en kan zeker niet alleen als blijk van internationale solidariteit worden beschouwd. De Russen hadden er alle belang bij Duitsland en Italië in Zuid-Europa te dwarsbomen en "bezig te houden". Het verstrekken van hulp aan de Republiek maakte het hen daarbij mogelijk hun invloed in Spanje sterk te vergroten. Bovendien had Vilar er wel met iets meer nadruk op mogen wijzen, dat de Spaanse regering de Russische leveranties volledig, en wel in goud, betaald heeft !

De aard en omvang van repressie en terreur vormen thans in de geschiedschrijving over de Spaanse Burgeroorlog geliefde studie-objecten. Wreedheid, en zeker Spaanse wreedheid, spreekt altijd tot de verbeelding. Vilar stelt al meteen, dat hij bij het bestuderen van dit onderwerp weinig vertrouwen heeft in de "oral history". Het menselijk geheugen is inderdaad een twijfelachtige bron en de mondelinge overlevering levert maar al te vaak een vertekend beeld op. Vilar adstrueert deze scepsis aan de hand van de volgende anekdote: Toen hij drie Aragonezen

vroeg hoeveel executies er in Zaragoza hadden plaatsgevonden, antwoordden die respectievelijk 3, 10.000 en minstens 30.000! (p151) Deze anekdote geeft wellicht de onbetrouwbaarheid van de "oral history" nog beter aan dan Vilar zelf denkt. In zijn "Histoire de l'Espagne" immers vertelt hij haar ook. Hier legt hij echter die Aragonezen de aantallen 5, 14.000 en minstens 30.000 in de mond! Zelfs een groot historicus is blijkbaar niet altijd betrouwbaar wanneer hij uit eigen geheugen put.¹⁰

Een zuiver kwantitatieve benadering bevredigt hem evenmin. Cijfers zeggen ook hier lang niet alles. Wanneer hij toch cijfers noemt met betrekking tot het totale aantal slachtoffers, citeert hij zonder nadere kritiek of kanttekening uit het boek *Los datos exactos de la guerra civil* van Ramón Salas Larrazábal.¹¹ Deze historicus, van wie ook de bewering afkomstig is dat het Spaanse leger in twee blokken van ongeveer gelijke omvang uiteenviel bij het begin van de strijd, verdeelt het aantal Spaanse doden dat direct het gevolg is van "krijgshandelingen", inclusief terreur, repressie en guerrilla-activiteit eveneens gelijk over de twee strijdende partijen. Wanneer we de slachtoffers van ondervoeding en ziekte, de emigranten- en de sterke daling van de geboortencijfers :- buiten beschouwing laten, zou de oorlog aan beide zijden ongeveer 150.000 levens geest hebben. Op de felle, en naar het zich laat aanzien terecht, kritiek op Salas' cijfers gaat Vilar in het geheel niet in.¹² Dit werk van Salas Larrazábal vormt een voorbeeld van de in Spanje aanwezige neiging "goed" en "fout" gelijkelijk over beide partijen te verdelen en daarmee het grootste en meest ingrijpende conflict uit de contemporaine geschiedenis van het land onschadelijk te maken. We waren allemaal schuldig, we hadden allemaal onze fouten, laten we er verder geen ruzie over maken. Vilar acht de Franquistische terreur en repressie wel erger en verwerpelijker dan die van de "roden", zelfs al zouden de aantallen slachtoffers elkaar niet veel ontlopen. Tot een expliciet waardeoordeel laat hij zich echter niet verleiden. Deze Franquistische repressie werd tijdens de oorlog heviger, vormde een deel van het beleid van de opstandelingen en zou nog tot lang na hun overwinning onverminderd doorgaan.

Het wordt al met al echter niet duidelijk of er volgens Vi-

lar, die ook voor literaire bronnen waarschuwt, een aanpak bestaat die bij het bestuderen van dergelijke problemen wel tot bevredigende resultaten leidt. Hij biedt ons hier niet veel meer dan enige algemene bespiegelingen, terwijl hij van de concrete voorbeelden die hij geeft, zelf sterk betwijfelt of zowel representatief zijn.

SLOT

Op de achterflap van Vilars boek staat geschreven, dat het doel ervan niet was om wederom de geschiedenis van de burgeroorlog te vertellen, maar om de lezer die burgeroorlog te doen "begrijpen". Ik ben van mening, dat Vilar in deze opzet is geslaagd en daarbij het een doet zonder het ander te laten.

De hoofdstukken waarin hij het "evenementiële" verhaal van de burgeroorlog vertelt en de militaire en politieke ontwikkelingen op de voet volgt, zijn zeker niet slecht, maar bieden weinig nieuws. Hij doet hier niet veel meer dan wederom de geschiedenis van de burgeroorlog vertellen, ook al doet hij dat wellicht beknopter en trefzekerder dan anderen voor hem en ook al legt hij wellicht een aantal persoonlijke accenten. Het is trouwens de vraag of op dit evenementiële vlak een nieuw overzichtswerk een duidelijk ander beeld zou kunnen bieden. Schokkende nieuwe feiten zijn toch nauwelijks meer te verwachten en een geheel nieuwe aanpak is hier moeilijk voorstelbaar.

In een boek over de Spaanse Burgeroorlog is een evenementiële, chronologisch overzicht uiteraard onmisbaar. Zoals de flaptekst al aangeeft en zoals iedereen die Vilar kent ook zou verwachten, is dit overzicht niet de kern van zijn boek. Die wordt gevormd door de hoofdstukken waarin hij een analyse geeft van de achtergrond van de strijd en van de ontwikkelingen in de twee kampen. Hier krijgt de lezer de kans de burgeroorlog te begrijpen. Vilar geeft een voortreffelijk beeld van de oorzaken en aard van de strijd, waarbij hij en passant de lezer in kort bestek op de hoogte brengt van de huidige stand van zaken in het onderzoek. Vilar is een meester in het beknopt en helder weergeven van ingewikkelde situaties. Trefzeker weet hij die in hun belangrijkste elementen uiteen te leggen. Als Annales-historicus

heeft hij daarbij een scherp oog voor de vervlechting van lan-ge-termijn processen, korte-termijn processen en gebeurtenis-sen en schenkt hij steeds aandacht aan de relaties tussen ont-wikkelingen op economisch, sociaal, mentaal en politiek gebied. Aangezien hij bovendien de situatie in Spanje voortdurend kop-pelt aan ontwikkelingen elders, kunnen we hier met recht spre-ken van "histoire totale". In dit boekje laat hij mijns inziens op voortreffelijke wijze zien wat de Annales-aanpak, toegepast op een historische gebeurtenis, kan opleveren.

Mijn voornaamste punt van kritiek heeft betrekking op Vilars politieke vooringenomenheid. Het is zijn goed recht een bepaald politiek standpunt aan te hangen en hij mag dat wat mij betreft zelfs in zijn werk uitdragen. Het is dan echter wel zaak, dat hij het optreden van "zijn" partij en dat van de "andere" met de-zelfde maten meet en niet tot een eenzijdige weergave van de gang van zaken komt. Partij kiezen is iets anders dan een par-tijdig beeld schetsen. Ik krijg sterk de indruk, dat Vilar van de communisten alléén de "goede" kanten aan de orde laat komen (in zijn ogen hun doeltreffende organisatie en hun krachtmatig, eensgezind optreden), terwijl hij van de anarchisten alléén de "slechte" kanten laat zien (in zijn ogen hun gebrek aan orga-nisatie en organisatietalent, hun besluiteloosheid, hun utopi-sche, revolutionaire ideeën et cetera). Van een groot historicus als Vilar hadden we toch mogen verwachten, dat hij zijn eigen politieke voorkeur beter in de hand houdt.

NOTEN

1. Voor een omschrijving van het begrip "pronunciamento" zie: J.P. Amalric e.a., *Lexique historique de l'Espagne XVIe-XXe siècle* (Parijs 1976) 184

PRONUNCIAMIENTO. Terme qui désigne dans l'histoire politi-que de l'Espagne, et plus particulièrement au XIXe siècle, une forme de sédition, généralement à l'initiative d'un chef militaire, qui vise à renverser l'autorité en place. On dit que le chef de ce mouvement se prononce, c'est-à-dire qu'il proclame par un manifeste et soutient par les armes une opi-nion que le système politique existant ne lui permet pas d'exprimer. Cette action se traduit dans les faits par une prise d'armes, mais elle entend se justifier par un appel (grito) à l'opinion publique. Ce terme est d'ailleurs employé pour désigner toute action de ce type, même en dehors des frontières espagnoles.

2. Peter Wyden , *The passionate war. The narrative history of*

the Spanish Civil War (New York 1983) Het valt op, dat de auteur er niet voor terugdeinst twee keer het bepalend lidwoord te gebruiken.

3. Het in noot 2 genoemde werk van Wyden vormt hiervan een deprimerend voorbeeld. De auteur reduceert de oorlog tot een voornamelijk door buitenlanders uitgevochten voorspel van de Tweede Wereldoorlog. Enige voorbeelden. Op de voorflap van het boek staan 12, naar ik althans aanneem, "hoofdrolspelers" uit de strijd afgebeeld. Slechts h66guit 4 daarvan zijn Spanjaard, te weten: Franco, Queipo de Llano, een onbekende levende en een onbekende dode! Daarnaast zien we Roosevelt, Hitler, Stalin, Mussolini en tenslotte Hemingway met drie kornuiten. Ik moet bekennen dat ik met deze bewering de waarheid enig geweld aandoe. Wyden heeft op die voorflap immers nog twee "Spanjaarden" een plaatsje gegeven: Don Quijote en Sancho Panza! Voor zover ik heb kunnen nagaan, hebben deze krijgers niet actief aan de burgeroorlog deelgenomen. Onder de 26 in het begin van het boek aangeduide "principals" bevinden zich zowaar 10 Spanjaarden. De eerste regels van het boek liegen er ook niet om:
History (!) calls it The Spanish Civil War, but it was no more a Spanish war than the Vietnam war was a struggle between North and South Vietnam. In Spain the world was choosing sides for the years to come. The Republican causa stood against Hitler (!), the priests, the landowners, the military caste, the privileged. The opposing Nationalist movimientto, led by General Francisco Franco, lined up against Marxism, the labor unions, the land-hungry, the blasphemers. (p.19)
Iemand die in 1983 nog steeds dergelijke sjablonen en anachronismen de wereld inslingert, is toch wel volledig verstocken van elk historisch besef en is niet op de hoogte van enig recent onderzoek (of hij wil dat onderzoek niet verwerken). Wie in plaats van dit avonturenverhaal over heldhaftige Interbrigadisten in het land van de dappere, naïeve, inefficiënte of wrede Spanjaarden een goede en beeldende "inside-view" van de Spaanse Burgeroorlog wil krijgen, kan ik het werkelijk voortreffelijke boek van Ronald Fraser, *Blood of Spain. An oral history of the Spanish Civil War* (Pantheon Books, New York 1979) ten sterkste aanbevelen.
4. Of Navarra een "echte" Baskische provincie is, werd en wordt nog altijd omstrede. Navarra heeft, zeker als zelfstandig koninkrijk, een eigen geschiedenis. Toen Baskenland in 1936 autonomie kreeg, viel Navarra daar niet onder. Anderzijds heeft er wel steeds een groot aantal Basken gewoond en heeft een deel van de bevolking ook steeds Baskisch gesproken. Veel Baskische nationalist, waaronder de ETA en haar aanhang, zijn van mening dat Navarra gewoon bij Baskenland hoort.
5. Zo noemt Hugh Thomas hoofdstuk 3 van zijn standaardwerk, Hugh Thomas, *The Spanish Civil War* (3e herziene en uitgebreide editie, London 1977).
6. De Falange had in februari 1936 hooguit 6.000 leden en kreeg bij de verkiezingen slechts 40.000 stemmen (evenveel als bij de laatste verkiezingen van juni 1986!). Vooral na het losbarsten van de strijd groeide de beweging echter zeer snel. In oktober 1936 waren er reeds 35.000 falangistas onder de

- wapenen. De Partido Comunista de Espana telde in februari 1936 30.000 actieve leden en in juli 102.000. Zij verwierf 17 van de 484 zetels in de Cortes bij de verkiezingen die toen werden gehouden. Ook hier trad de explosieve groei op na juli, onder andere door het feitelijk "opslokken" van de socialistische jongeren. Die gingen samen met de communistische jongeren de JSU vormen en traden toe tot de Komintern.
7. Zie voor een "interpretatie" van het regime van Franco, Walter L. Bernecker, "Spaniens 'verspäteter' Faschismus und der autoritäre 'Neue Staat' Francos", *Geschichte und Gesellschaft. Zeitschrift für Historische Sozialwissenschaft* 12 (1986) 183-211 en Stanley Payne, "El régimen de Franco en perspectiva", *Historia* 16 (juni 1986) 11-19.
 8. In de "anarchistische" visie, die werd aangehangen door CNT-FAI, POUM en "linkse" socialisten, waren sociale revolutie en militaire strijd onlosmakelijk met elkaar verbonden. De sociale revolutie stond centraal, men streed om haar te verdedigen en te verbreiden, niet voor het behoud en herstel van een burgerlijke republiek. In de "communistiche" visie die werd aangehangen door PCE, PSUC, "rechtse" socialisten en de restanten van de republikeinse en links liberale groeperingen, stond het winnen van de oorlog voorop. Daaraan moest alles ondergeschikt worden gemaakt. In deze kringen wilde men van een anarchistische revolutie niets weten, terwijl men van mening was, dat al die revolutionaire experimenten een succesvol opereren in de strijd tegen de fascistten slechts belemmerden. Wanneer verder in de tekst over anarchisten of communisten wordt gesproken, dan worden daar telkens ook hun geestverwanten onder begrepen.
 9. Vilar stelt op bladzijde 142 dat er 2213 collectieven waren. Hiervan vielen er 283 volledig onder beheer van de CNT, 823 onder dat van de UGT, terwijl er 1103 gemengde CNT-UGT collectieven waren. Naar ik moet aannemen ontleent hij deze gegevens aan Walther L. Bernecker, *Colectividades y revolución social. El anarquismo en la guerra civil española 1936-1939* (Barcelona 1982) 110 of aan diegenen waarop Bernecker zich baseert. (Aangezien Vilar niet aan verwijzingen doet in dit boek, is dat moeilijk na te gaan). Hij vermeldt er echter niet bij dat deze cijfers betrekking hebben op de situatie in augustus 1938 en alléén de geregistreerde en gelegaliseerde collectieven betreffen. Aangezien de anarchisten hun collectieven zeker niet altijd lieten registreren, is het zeer de vraag of deze cijfers een beeld van de werkelijke situatie geven. Veel ernstiger nog is het feit dat Catalonië, Aragón en de Levante niet in Berneckers cijfers zijn opgenomen! Bernecker e.a. vermelden dat, Vilar niet.
 10. Pierre Vilar, *Histoire de l'Espagne* (Parijs 1963) 111
 11. Ramón Salas Larrazábal, *Los datos exactos de la guerra civil* (Madrid 1980).
 12. Zie bijvoorbeeld Alberto Reig Tapia, *Ideología e historia. Sobre la repression franquista y la guerra civil* (Madrid 1984).